

подібного «мракобесія» - факти для воєнних трибуналів над злочинцями у людській подобі.

Правий згаданий вище експерт: «Теперішня форма (додам і змістовна сутність) московської імперії приречена на поразку. Це не буде швидко, але це станеться».

Так неодмінно станеться, але після нашої перемоги. Але шлях до неї і не простий, і не легкий, однак наш народ здолає його, бо відчув підтримку цивілізованого світу, бо отримує велику допомогу від друзів і союзників, бо повірив у здатність нашого військово-політичного керівництва успішно реалізувати найскладніші воєнно-тактичні завдання. Та найголовніша наша сила і впевненість - віра у високу боєздатність ЗСУ, тероборони, підрозділів МВС, ДСНС, у їх національно-патріотичній мотивованості у боях за суверенітет і незалежність України. Упевненості нам додає всенародна мобілізаційна готовність відстояти і на цей раз те, що здобували у нелегкій боротьбі численні покоління наших предків.

У 1919 р. видатний український поет Олександр Олесь, будучи свідком Національно-визвольних змагань нашого народу, болячи переживаючи тогочасні невдачі, писав з вірою у світлу будучність:

Вже лунає на полях:
«До останку, до загину!
Хай поляжемо в боях,
А збудуєм Україну.
Душу, тіло віддамо
За соборну, незалежну,
Морем скрізь розіллємо...
Волю справжню, необмежну!»

Микола Козюбра

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальнотеоретичного правознавства та
публічного права Національного університету «Кієво-
Могилянська академія».

ЦІННОСТІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ТА МЕЖІ ЇХНЬОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

1. Проблема цінностей та їх значення для людини – одна з вічних проблем людської життєдіяльності. За попередньою

сцієнтистською (а точніше позитивістською) традицією ми – науковці схильні до перебільшення значення науки в житті людей. Тим часом, як зазначав ще видатний математик, фізик і філософ Паскаль, цінності для людини бувають вагомими за теоретичні судження і висновки науки, оскільки саме вони визначають реальне життя людей та їхню долю.

Як свідчить досвід історії, люди гинуть не так за власні інтереси, як за цінності, яскравим черговим підтвердженням чому стала героїчна боротьба Збройних сил України і всього українського народу проти військової агресії Росії.

2. Проблема цінностей загострюється під час будь-яких кризових ситуацій, тим паче в умовах війни, яка є чи не найжорстокішим з усіх можливих ціннісних компасів, з якими людина стикається у своєму житті. Адже саме війна дозволяє перевірити справжність обраних цінностей та готовність громадян держави і державної влади їх дотримуватися і захищати.

3. Цінності у філософській і юридичній літературі визначають по-різному. Не вдаючись до аналізу всіх їх інтерпретацій, зазначу лише, що для нас – правників, очевидно, найприйнятнішим є визначення цінностей через категорію «благо», тобто те, що здатне задовольнити повсякденні потреби людей, приносити їм користь.

Спектр цих благ доволі широкий. Це блага матеріальні і духовні, природні й створені людьми, політичні й економічні, культурні й моральні, інформаційні й сімейні тощо. Реалізація, захист і охорона всіх названих (і неназваних) благ неможливі без їхнього правового, насамперед конституційного, забезпечення. Інакше кажучи, всі вони більшою чи меншою мірою стають цінностями конституціоналізму в сучасному його розумінні, яке, як відомо, започатковане ліберально-демократичними (буржуазними) антиабсолютистськими революціями 17-18 століть.

4. Звідси випливає, що цінності конституціоналізму не слід зводити до його ознак, до яких як зарубіжні, так і вітчизняні конституціоналісти, зазвичай, відносять:

- принцип народного суверенітету як одне з визначальних благ конституціоналізму;
- принцип найвищої юридичної сили конституції, її визнання непосредньо чинним, вищим правом (а не програмним політичним документом);
- принцип здійснення державної влади на підставі й відповідно до конституції;

- принцип визначеного конституцією представницького правління, відповідального перед народом на підставі загального всенародного періодичного волевиявлення (тобто виборів);
- принцип державного правління, побудованого на демократичних засадах, що, своєю чергою, передбачає дотримання принципів обмеження влади, зокрема завдяки її поділу, із розгорнутою і дієвою системою стримувань і противаг;
- принцип верховенства права (правовладдя) та його відповідні складники (елементи);
- принцип незалежності суду і суддів, гарантований конституцією;
- наявність та ефективність інституту судового конституційного контролю як гарантії конституції;
- принцип внесення змін до конституції лише на підставі визначеної процедури, яка забезпечує її жорсткість і пріоритет (верховенство) щодо інших правових актів;
- неприпустимість обов'язкового (офіційного) тлумачення конституції політичними органами (зокрема парламентом) чи партіями;
- наявність ефективних конституційних гарантій прав і свобод, їхнього захисту від державної та іншої сваволі;
- наявність цивільного контролю за збройними силами й іншими військовими формуваннями;
- можливість певного конституційного маневру, який дає змогу враховувати конституційні традиції країни для конституціоналізації фундаментальних цінностей суспільства [1].

5. Не важко помітити, що серед названих ознак конституціоналізму переважають цінності політичні і правові. Вони становлять фундамент для забезпечення всіх інших цінностей конституціоналізму, проте ними, як зазначено вище, блага конституціоналізму не вичерпуються. До них, безсумнівно, також відносяться:

- економічні цінності, тобто явища, що становлять предмет економічних потреб та інтересів людей – ринкова економіка, ринкові інститути та форми й інститути власності, забезпечення конкуренції, економічних свобод, стимулювання економічної активності громадян та ін.;
- культурні цінності – предмети і явища матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, наукове, етнографічне значення; збереження і розвиток національних звичаїв і традицій, культурної самобутності корінних народів і національних меншин; збереження історичних пам'яток,

природних та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, тощо;

- духовно-моральні цінності – зразки та вимоги, які дають можливість людині оцінювати дійсність та орієнтуватися у ній: чесність, порядність, взаємоповага і взаємодопомога, співпраця і взаємовідповідальність тощо.

До духовно-моральних цінностей безперечно слід віднести також патріотизм, готовність до самопожертви і героїзм у захисті державного суверенітету і територіальної цілісності та й усіх інших здобутків конституціоналізму.

Про помітне зростання значення економічних і духовно-моральних конституційних цінностей свідчить, зокрема, підвищена увага до них в зарубіжній філософії й теорії права та конституціоналістиці, зокрема праці відомих американських правознавців Р. Познера, присвячені економічному аналізу права [2] та Р. Дворкіна – моральному прочитанню Конституції США [3]. На жаль, у вітчизняній конституціоналістиці і юридичній практиці Основний Закон України через призму закладених у ньому моральних цінностей і економічного аналізу, «читають» не часто.

6. Попри те, що конституціоналізм, як явище і самостійна цінність, своїм становленням в сучасному його вигляді зобов'язаний передовсім ідеології лібералізму, колискою якого була Європа 17 - 19 ст. (остаточно оформилася в середині 19 ст.) серед цінностей конституціоналізму є чимало таких, становлення яких відбувалося задовго до появи самої теорії лібералізму (навіть така цінність конституціоналізму як демократія та елементи представницького правління на підставі загального волевиявлення започатковані, як відомо, ще за часів античності, не кажучи вже про цінності моральні, культурні та деякі інші).

Акцентую на цьому увагу у зв'язку з тим, що традиції лібералізму в Україні, з огляду на низку причин, не набули поширення. Впродовж всієї її історії у ній явно переважали цінності соціальні, які значною мірою впливають із соціальної ідеології східного християнства, та національно-патріотичні цінності – категоричне несприйняття духу рабства й поневолення, відраза до насильства, одвічне прагнення до свободи і національної незалежності та готовність їх захищати тощо. Ці цінності, як підтвердила історія, не спромоглися викоринити ні імперські режими, ні нацизм, для якого українці були «нижчою расою», не вдалося це й рашистам-путіністам, які заперечують саме існування української нації, прикриваючись

псевдоконцепцією «єдиного народу», яка по суті підводила ідеологічну базу під російську агресію проти України.

Очевидно, насамперед вказані цінності – прагнення до свободи і незалежності, а також здобутки України у становленні й функціонуванні демократичних інститутів (на фоні більшості інших пострадянських держав) стали визначальним мотивом у наданні Україні статусу кандидата у члени ЄС.

7. Набагато складніша річ з ліберальними конституційними цінностями, тобто тими, формування яких відбулося разом з введенням в обіг самого поняття «конституціоналізм» і наповненням новим змістом терміну «конституція». Йдеться передусім про невід’ємні й невідчужувані права людини і верховенство права. Саме вони разом з демократією становлять основу (фундамент), на якому побудована, функціонує і розвивається сучасна Європа та інший цивілізований світ.

Попри те, що права людини і верховенство права тісно пов’язані з інститутами демократії, ставити між ними знак тотожності не зовсім коректно. Тим складнішими виявилися спроби деяких представників вітчизняної політичної думки (зокрема М. Драгоманова) поєднати ліберальні цінності з цінностями соціальними і національно-патріотичними; ці спроби фактично зазнали невдачі.

Звідси запрошується висновок, що в умовах війни найбільше викликів постає перед ліберальними цінностями конституціоналізму – правами людини і верховенством права. Мова не тільки про загрози їм з боку країни-агресора – Росії. Давно стало очевидним, що очікувати від неї дотримання принципів міжнародного, зокрема міжнародного гуманітарного, права безперспективно. Брутальне зневажання ними криється в самій природі російсько-імперського тоталітарного режиму, що переконливо підтверджено військовими злочинами агресора у містах Буча, Гостомель, Маріуполь, Ізюм та ін.

Йдеться, насамперед, про внутрішні виклики названим цінностям. Деякі з цих викликів прямо передбачені самою Конституцією України: наприклад статтею 64 про обмеження низки конституційних прав і свобод (хоч їх спектр, на думку деяких зарубіжних експертів, є надто широким); частиною четвертою ст. 83 про продовження повноважень Верховної Ради України у разі закінчення їх строку під час дії воєнного стану; частиною другою ст.157 про те, що Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного стану, тощо.

Багато викликів пов'язано з об'єктивною неможливістю забезпечити виконання відповідних положень Конституції під час війни: наприклад, здійснення судами України правосуддя на непідконтрольних їй територіях та вимушена зміна у зв'язку з цим територіальної підсудності; функціонування створених відповідно до Основного Закону України органів місцевої державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на окупованих територіях, у тому числі надання ними численних адміністративних послуг; своєчасне забезпечення громадян України, що залишилися на непідконтрольних їй територіях, пенсіями та деякими іншими соціальними виплатами, вимушене обмеження дії економічних законів ринку, ринкових інститутів та ін.

Водночас в умовах війни зростають виклики та ризики, зумовлені самою природою державної влади.

З одного боку, війна об'єктивно потребує максимального упорядкування життя людей, підкорення їхньої поведінки суворим правилам воєнного часу. Це, здавалося б, своєю чергою неминуче вимагає посилення державної влади, до чого вона зазвичай прагне навіть в мирних умовах. З іншого боку, природа права, у тому числі Конституції, далеко не завжди узгоджується з прагненням влади досягти бажаного результату завдяки застосуванню вольових, адміністративних й авторитарних методів, які нерідко призводять до наслідків, несумісних з цінностями конституціоналізму. До них відносяться, зокрема, такі, як намагання переобрати на себе Президентом України повноваження, не передбачені Конституцією, позбавлення громадянства України її громадян (що Основним Законом України взагалі заборонено), необґрунтоване надання українського громадянства окремим громадянам країни-агресора, маніпуляцій навколо Конституційного Суду України, в тому числі призначення нових суддів КСУ за відсутності відповідних вакансій тощо.

Особливе занепокоєння представників Ради Європи і Європейського Союзу викликають необґрунтовані обмеження владою конституційного права на свободу слова [4]. З розумінням поставившись до заборони проросійських телевізійних каналів, водночас вони негативно відреагували на відключення від цифрового мультіплекса трьох патріотично налаштованих опозиційних каналів, що тим самим позбавило телеглядачів свободи вибору.

Вказані та деякі інші дії влади не можуть бути виправдані умовами воєнного стану і є перешкодою на шляху нашого руху до Європейського Союзу та НАТО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Henkin L. New Birth of Constitutionalism : Genetic Influence and Genetic Defects , Cordozo Law Review . 1991. P. 40-41; Стецюк П. Основи теорії конституцій і конституціоналізму. Львів. Астрологія . 2003. С. 63-64; Крусян А. П. Сучасний український конституціоналізм . К. : Юрінком Інтер . 2010 . с. 62-63. Конституційне право . Підручник (за загальною редакцією М.І.Козюбри). К. ВАІТЕ . 2021. С. 23-24.
2. Posner R. A. Economic Analisis of Law. 5 th ed. 1998.
3. Dworkin R. The Moral Reading of the American Constitution . 1997.
4. Європейська правда. 28 вересня 2022 р.

Віктор Грищук

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
член-кореспондент Національної Академії правових наук
України,
керівник Західного наукового центру НАПрН України

СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

В сучасній європейській правовій традиції прийнято, що конституція є Основним законом держави і суспільства, який, будучи юридичною формою виразу досягнень загальної та правової культури, визначає найбільш вагомі життєдайні засади організації функціонування держави і суспільства. Аксиоматичність цього утилітарного постулату не викликає жодного сумніву. Ретельна його реалізація є пріоритетною та всеосяжною і в Україні на шляху реалізації мети розбудови суверенно і незалежної, демократичної, правової і соціальної держави, громадянського суспільства.

Механізм реалізації Конституції України є складним, багаторівневим і системним. В основі його змістовно-суб'єктивного детермінанта, як мети, має бути людина – як в іпостасі громадянина так і в іпостасі працівника відповідного державного чи недержавного органу.